

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

Η ΙΤΑΛΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Στις 17 Ὀκτωβρίου 1797 ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Αὐστρουγγαρίας Thugut Rathkeal ἔγραφε πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς χώρας του στὴν Κωνσταντινούπολη Herbert: «Ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρόσφατα παράπονα τοῦ ἡγεμονίδου [Κωνσταντίνου] Ὑψηλάντου [μεγάλου δραγουμάνου] ἐναντίον τῆς ἐνταῦθα ἑλληνικῆς ἐφημερίδος [τῶν Μαρκίδων Πούλιου], φαίνεται ὅτι ἡ δυσανασχέτησις τοῦ Διερμηνέως τῆς Πύλης προέρχεται... ἀπλῶς ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἴσως αὕτη δίδει συχνὰ εἰδήσεις ἐνωρίτερον καὶ αὐθεντικώτερον ἀπὸ ὅσας λαμβάνει αὐτὸς καὶ ὁ πατήρ του [Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης ἡγεμὼν Βλαχίας]... Αὐτὸ ὅμως δὲν δύναται νὰ εἶναι διὰ τὴν ἐδῶ Αὐλὴν [τῆς Βιέννης] ἀποχρῶν λόγος διὰ νὰ παυθῆ τελείως ἡ ἐν λόγῳ ἐφημερίς, ἐφ' ὅσον μάλιστα πρέπει ἰδιαίτερος νὰ παρατηρηθῆ ὅτι δι' ἐνὸς τοιούτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου καὶ μιᾶς τοιαύτης, ὑπὸ τὴν ἐνταῦθα λογοκρισίαν ὑποκειμένης, ἐφημερίδος δύναται κατὰ τινὰ τρόπον νὰ ἀσκηθῆ ὠρισμένη ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς γνώμης τοῦ νεοελληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ τῆς Τουρκίας. Προσέτι, νὰ παρατηρηθεῖ ὅτι μόλις φραχθῆ ὁ ἀγωγὸς αὐτός, οἱ Γάλλοι καὶ οἱ ὑπὸ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ τὰς διαταγὰς των εὐρισκόμενοι Βενετοὶ θὰ ἐδράττοντο εὐκόλως τῆς εὐκαιρίας, ἵνα ἐκτυπώσουν μίαν τοιαύτην ἐφημερίδα ἐν Βενετίᾳ ἢ ὅπουδῆποτε ἄλλοῦ ἐν Ἰταλίᾳ, διὰ νὰ ἱκανοποιήσουν τὴν περιέργειαν τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος πιθανῶς θὰ ἦτο τοσοῦτον εὐνοϊκὸς πρὸς τὰς δημοκρατικὰς ἀρχάς, ὅσον θὰ ἦτο ἐπιβλαβὴς πρὸς τὴν περιωπὴν καὶ τὸ κῦρος τῆς Αὐστριακῆς Μοναρχίας...».

Μερικὲς ἡμέρες ἀργότερα, στις 10/11/1797, ὁ βαρῶνος Herbert ἀπαντοῦσε ὅτι πρέπει ἡ Πύλη νὰ κατανοήσῃ «τὴν προτίμησιν, τὴν ὁποίαν ἀξίζει ἡ ἰδική μας [= αὐστριακὴ] τυπογραφικὴ παραγωγὴ, διατελοῦσα ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς λογοκρισίας, ἐν συγκρίσει μὲ ἐκείνην τῆς δημοκρατίας τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς διαμελισμένης δημοκρατίας τῆς Βενετίας»¹.

1. Γεώργιος Λάιος, Οἱ ἀδελφοὶ Πούλιου, ὁ Γεώργιος Θεοχάρης καὶ ἄλλοι σύντροφοὶ τοῦ Ρήγα. (Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ Ἀρχεῖα τῆς Βιέννης), ΔΙΕΕΕ 12 (1957-58), 254-257 (ἀρ. 26, 28).

Οί παραπάνω θέσεις τῶν πολιτικῶν ἐκπροσώπων τῆς Αὐστροουγγαρίας προδίδουν συγκεκριμένους φόβους ἀλλὰ καὶ τὴν πραγματικότητα ποὺ ὑπῆρχε στὴ γειτονικὴ ἰταλικὴ χερσόνησο. Οἱ φόβοι ἀφοροῦσαν τὴν ἰσχυρὴ παρουσία τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων, ποὺ θὰ μπορούσαν ὅποιαδήποτε στιγμή νὰ ἀναλάβουν τὴν ἐκτύπωση κειμένων στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἀνταγωνιστικὰ πρὸς ἐκεῖνες τῆς Βιέννης. Ἡ πραγματικότητα τεκμαίρεται ἀπὸ τὶς ὑφιστάμενες πολιτικὲς καὶ κυρίως πολιτισμικὲς συνθήκες στὰ ἐπιμέρους ἰταλικά κράτη. Ὅλα αὐτὰ τὰ δεδομένα μᾶς ὀδηγοῦν σὲ ἀναλυτικὴ ἔρευνα μὲ γνώμονα τὸ ἐρώτημα: ἐὰν ἡ δράση τοῦ Ρήγα εἶχε ὡς χῶρο τὴν Ἰταλία, καὶ εἰδικὰ τὴν Βενετία, θὰ μπορούσε νὰ εἶχε αἰσιότερο τέλος καὶ μακροβιότητα;

Ἡ Ἰταλία ἦταν διασπασμένη σὲ δεκαπέντε κράτη, πράγμα ποὺ τότε εἶχε προκαλέσει τὴν ἀποστροφή, ὅτι ἡ χώρα ἦταν περισσότερο μιὰ γεωγραφικὴ ἐνότητα παρά μιὰ ἐθνικὴ ὄντοτητα. Στὸν βορρᾶ ὑπῆρχαν: Τὰ τέσσερα δουκάτα τῆς Πάρμας, τῆς Μόδενας, τῆς Μάσα - Καρράρα καὶ τῆς Τοσκάνας. Ἡ δημοκρατία τῆς Γένοβας. Ἡ Λομβαρδία, ποὺ ἀνῆκε στὴν Αὐστρία. Τὸ βασίλειο τῆς Σαρδηνίας μὲ τὸ Πεδεμόντιο, τὴ Σαβοΐα καὶ τὴ Νίκαια. Στὸ κέντρο κυριαρχοῦσε τὸ Ποντιφικὸ κράτος. Ἡ νότια Ἰταλία ἀνῆκε στὸ βασίλειο τῆς Νεάπολης καὶ τῆς Σικελίας. Φαινομενικὰ ἡ Ἰταλία ἦταν ἐγκλωβισμένη σὲ ἄκρως συντηρητικὰ καὶ «ἀποτελεσματικὰ» - καταπιεστικὰ καθεστῶτα. Ὡστόσο μετὰ τὸ 1750 ἡ ἰταλικὴ κοινωνία ὑφίσταται βραδεῖς ἀλλὰ σταθερὲς μεταμορφώσεις. Οἱ φορολογικὲς ἀπαλλαγές σὲ προνομιοῦχες κατηγορίες καταργοῦνται καὶ προχωρᾷ ἡ ἰσότητα τῶν πολιτῶν ἀπέναντι στὴν καταβολὴ τῶν φόρων. Τὸ 1784 τὰ βασιανιστήρια καταργοῦνται στὴ Λομβαρδία, ἐνῶ στὴν Τοσκάνη παύει ἡ λειτουργία τῶν ἐκτάκτων δικαστηρίων, ἔτσι ποὺ τὸ κρατίδιο αὐτὸ νὰ διαθέτει μιὰ προχωρημένη ἰσονομία. Οἱ Ἰησουῖτες ἐκδιώκονται σχεδὸν ἀπὸ ὅλα τὰ ἰταλικά κράτη. Ὁ γιανσενισμὸς, ποὺ κηρύττει τὴν πτωχεία καὶ τὴν ἰσότητα ὅλων τῶν βαθμίδων τοῦ κλήρου, ἐξαπλώνεται στὴν χερσόνησο. Τὸ ἔργο τοῦ *Beccaria* τυγχάνει μεγάλης διάδοσης. Στὴν παραδοσιακὰ συντηρητικὴ Βενετία ὁ *Giammaria Ortes* ἀναπτύσσει τὶς οἰκονομικὲς του θεωρίες, ποὺ θὰ ἐμπνεύσουν τὸν *Malthus* καὶ κατ' ἐπέκταση τὸν *Marx*. Στὴν ἴδια πόλη ὁ *Francesco Mengotti* διατυπώνει τὶς φιλελεύθερες οἰκονομικὲς θεωρίες του, ποὺ θὰ βοηθήσουν ἀργότερα στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἰταλικῆς ἐνότητας¹.

Στὸ παραπάνω πλέγμα τῶν ἰταλικῶν πραγμάτων ἡ ἑλληνικὴ παρουσία σημειώνεται σὲ τρία κέντρα: τὴν Ἀγκώνα, τὸ Λιβόρνο καὶ τὴ Βενετία.

1. Ἐνδεικτικὰ τὰ ἔργα τῶν *Jacques Godechot*, *Histoire de l' Italie Moderne*, Paris 1971, σελ. 36, 46, *passim* - *Franco Venturi*, *Settecento Riformatore*, Torino 1979, *passim*.

Ἡ πρώτη, μὲ τὴ γειτονικὴ τῆς Σενιγάλλια¹, δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ συγκεντρώσει ιδιαίτερα αὐξημένο ἀριθμὸ ἐμπόρων, ἐνῶ δὲν διέθετε ἐλληνόφωνο τυπογραφεῖο, δηλαδὴ σημεῖο ἀναφορᾶς λογίων, ὅπως καὶ κάποιας πνευματικῆς δραστηριότητος. Τὸ Λιβόρνο θὰ μπορούσε νὰ συσπειρώσει λογίους καὶ ἐκδότες, ἀλλὰ ἡ γεωγραφικὴ τοῦ θέση ἦταν ἀρνητικὴ ὡς πρὸς μιὰ ἀξιόπιστη ἐπικοινωνία μὲ τὴ Βαλκανικὴ². Δὲν ἀπέμενε παρά ἡ Βενετία.

Ἡ διαδεδομένη ἀποψη εἶναι ὅτι γιὰ τὴν πόλη τῶν τεναγῶν ὁ δέκατος ὄγδοος αἰώνας ἦταν περίοδος παρακμῆς καὶ μικρῆς πλέον ἰσχύος. Βεβαίως δὲν βρισκόμαστε ἐνώπιον τῆς μεσαιωνικῆς καὶ ἀναγεννησιακῆς πόλης τῶν δόγηδων, ἀλλὰ ὁ πλοῦτος ὑπάρχει, μόνο πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἐπενδύεται στὴν ἰταλικὴ ἐνδοχώρα, σὲ ἔγχειες ἰδιοκτησίες, καὶ παραμελεῖται τὸ ναυτικὸ ἐμπόριο. Ὡστόσο στὴν Ἀδριατικὴ, στὰ παράλια τῆς Δαλματίας ἕως τὸ Ἴόνιο, τὰ βενετικὰ πλοῖα πηγαινοέρχονται μὲ ἔντονη τὴν ὑπεροχὴ τους. Τὴ Βενετία ἔβλαψαν σὲ σημαντικὸ βαθμὸ τὰ ἀνισημιτικὰ μέτρα τῶν ἐτῶν 1776-1778, ὅποτε ἔμποροι Ἑβραῖοι ἐξωθήθηκαν πρὸς τὴν Τεργέστη. Παρὰ ταῦτα, ἀκόμη στὴ δεκαετία τοῦ 1780 τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν πλοίων, πού εἰσέρχονται στὸ λιμάνι τῆς Τεργέστης, εἶναι βενετικὸ. Δὲν βρισκόμεθα λοιπὸν ἐνώπιον μιᾶς παρηκμασμένης, ἀλλὰ μιᾶς διαφοροποιημένης Βενετίας. Καὶ ἡ ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν ἐμφανίζεται μόνο στὴ μορφή τῶν οικονομικῶν δραστηριοτήτων, ἀλλὰ καὶ στὸ πεδίο τῆς σκέψης καὶ τῆς πολιτικῆς ἀκόμη συμπεριφορᾶς³.

Οἱ ἐξελιξίσεις, πού σταδιακὰ σημειώθηκαν στὴν Ἰταλία, ἐφάνησαν σὲ ἄλλες περιοχὲς στὴν συμπαράσταση καὶ ἀλλοῦ στὴν ἀνοχὴ πού συνάντησαν οἱ κινήσεις τῶν Ὀρλώφ. Δὲν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι πού διεῖδαν σὲ αὐτὴ τὴν παρουσία τῆς Ρωσίας μιὰ γενικότερη προσπάθειά της πρὸς μιὰ ἀλλαγὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας. Ἐκπρόσωπος τῆς ἀποψῆς αὐτῆς ὑπῆρξε ὁ Pietro Verri⁴. Ἀπὸ τὰ 1761 ἡ βενετικὴ διοίκηση εἶχε θέσει ὡς προτεραιότητα τὴ σύναψη ἐμπορικῆς συμφωνίας μὲ τὴ Ρωσία. Τὰ βενετικὰ καράβια θὰ χρησιμοποιοῦσαν τὸ Αἰγαῖο καὶ τὸν Εὐξείνιο Πόντο, ἀντὶ νὰ κάνουν τὸν γύρο τοῦ Ἀτλαντικοῦ. Ἡ πραγματοποίησις τοῦ στόχου αὐτοῦ παράλληλα προῦ-

1. *Ὀλίγα Κατσιαροδῆ - Hering*, Λησμονημένοι ὀρίζοντες Ἑλλήνων ἐμπόρων: Τὸ πανηγύρι στὴ Senigallia (18ος - ἀρχὲς 19ου αἰ.), Ἀθήνα 1989.

2. *Δέσποινα Βλάμη*, Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων τῆς διασπορᾶς. Μερικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν περίπτωση τοῦ Λιβόρνο, «Τὰ Ἱστορικά» 13 (1996), 177-204, ὅπου ἡ βασικὴ προγενέστερη βιβλιογραφία. Βλ. καὶ τὴν παλαιότερη μελέτη τοῦ Ν.Β. Τωμαδάκη, Ἡπειρώται εἰς τὸ Λιβόρνο (1758-1816) καὶ ὁ Ἰωαννίτης σοφὸς ἱερομόναχος Γρηγόριος ὁ Παλιουρίτης (1778-1816), «Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιον» 1982, σελ. 9-22.

3. Ἀκόμη εἶναι ἀξεπέραστη ἡ ἐργασία τοῦ *Jean Georgelin*, *Venise au siècle des Lumières*, Paris 1978.

4. *Franco Venturi*, *Settecento*, σελ. 133.

πέθετε τὴ συνάψη διπλωματικῶν σχέσεων. Ἔτσι τὸν Νοέμβριο 1763 ὁ ρῶσος ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν Voronzon ἐπισκέφθηκε τὴ Βενετία καὶ τὸ ἐπόμενο ἔτος ἡ Ρωσία ἱδρυσε ἑταιρεία μὲ ἀντικείμενο τὴν ὀργάνωση τοῦ ἐμπορίου τῆς στὴ Μεσόγειο. Στὰ 1768 ἡ ρωσικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ ἔκαμε τὴν ἀναμενόμενη στροφή καὶ στὴ Βενετία διορίστηκε ὡς ἐπιτετραμένος ὁ Πάνος Μαρούτσος. Ὁ τελευταῖος θὰ ἦταν ὁ ἕτερος κρῖκος τῆς ἀλυσίδας ποὺ κέντρο εἶχε τὸν ρῶσο πρέσβη στὴ Βιέννη καὶ ἀρχὴ τὴν Πετρούπολη, τὴ νέα δηλαδὴ πολιτικὴ τῆς Μ. Αἰκατερίνης. Ἐγινε λοιπὸν ἡ Βενετία ἐκ τῶν πραγμάτων ἡ οὐσιαστικὴ ἐστία, ὅπου οἰκονομικὰ καὶ πολιτικὰ βρῆκε σιήριγμα ἢ ναυτικὴ ἐπιχείρηση τῶν Ὁρλώφ. Ὅλο αὐτὸ τὸ διάστημα ἡ βενετικὴ πολιτεία τήρησε οὐδετερότητα, ἐπιτρέποντας τὴ διέλευση ταχυδρόμων ἀπὸ τὸ ἔδαφός τῆς καὶ διασκεδάζοντας τοὺς φόβους τῶν Τούρκων. Στὴν Τοσκάνη, στὴ Γένοβα καὶ στὸ Παπικὸ κράτος οἱ Ρῶσοι βρῆκαν ἀρκετὲς δυσκολίες, ἀλλὰ οἱ τοπικὲς ἀντιδράσεις δὲν ξεπέρασαν τὰ ὅρια τῆς στενῆς παρακολούθησής¹.

Μὲ τίς συνθήκες τοῦ Κάρλοβιτς, τοῦ Ρόσταντ καὶ τοῦ Πασάροβιτς οἱ Ἀψβοῦργοι ἀπέκτησαν τὸν ἔλεγχο τῆς Ἀδριατικῆς, τοῦ Δούναβη, τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Σλαβονίας καὶ τῆς Κροατίας. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ νέα αὐτοκρατορία ἔγινε ἀνατολικὴ δύναμη. Ταυτόχρονα ἡ ἴδια ἄρχισε νὰ μειοβάλλεται σὲ θαλάσσιο ἐμπορικὸ καὶ, ἀργότερα, πολεμικὸ κράτος. Ἦδη τὸ 1717 ὁ Κάρολος ΣΤ' τῆς Αὐστρίας κήρυξε τὴν ἐλευθερία τῆς διακίνησης τῶν πλοίων στὴν Ἀδριατικὴ θάλασσα, ποὺ ἕως τότε παρέμενε ὑπὸ τὸν στενὸ ἔλεγχο τῆς Βενετίας. Ἡ τελευταία ἀπὸ τὸ 1721 δέχεται *de facto* τὴ νέα δυναμικὴ καὶ τὴν ἐκκολαπτόμενη ἰσορροπία δυνάμεων καὶ ἀπὸ τότε τὰ αὐστριακὰ πλοῖα κινοῦνται χωρὶς νὰ πληρώνουν δασμοὺς στὴ ναυτικὴ βενετικὴ διοίκηση τῆς Ἰστρίας. Δύο χρόνια πρωτότερα, τὸ 1719, ἡ Τεργέστη καὶ τὸ Φιοῦμε (σημ. Ριγέκα) εἶχαν ἀνακηρυχθεῖ σὲ «ἐλεύθερα λιμάνια». Τοιοῦτοτρόπως, ὅσα ἄτομα εἰσέρχονται σιὰ δυὸ αὐτὰ αὐστριακὰ λιμάνια δὲν διώκονται γιὰ ἀδικήματα καὶ γιὰ ὀφειλές ποὺ εἶχαν πραγματοποιήσει σὲ περιοχὲς ἐκτὸς τῆς Αὐστρίας καὶ δὲν κατάσχονται τὰ ἐμπορεύματά τους. Οἱ Αὐστριακοὶ στὴν περίπτωση αὐτὴ μιμοῦνταν τὸν Φερδινάνδο Α' τῶν Μεδίκων ποὺ τὸ 1593 εἶχε καταστήσει προνομιούχο πόλη τὸ Λιβόρνο, πράγμα ποὺ πολὺ ἀργότερα (τὸ 1732) θὰ πράξουν οἱ Ἀρχεῖς τῆς Ἀγκώνας. Οἱ Κάτω Χῶρες, ἡ Λομβαρδία καὶ κυρίως ἡ Ρωσία (τὸ 1785) ἀποδέχονται τὸ διεθνὲς καθεστῶς τῆς Τεργέστης, ποὺ ἀπὸ μικρὴ «σκάλα», ποὺ στὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. ἀποκτᾶ ἡ Αὐστρία, καθίσταται στὸν φθίνοντα δέκατο ὄγδοο αἰῶνα σημαντικὸ ἐμπορικὸ κέντρο, γιὰ νὰ λάμψει ἀπὸ τὴν δευτέρη δεκαετία τοῦ 19ου αἰῶνα ἕως τὸν Α' Παγκόσμιον Πόλεμον. Τοποθετημένη

1. Στὴν ἀνέκδοτη ἀκόμη διδ. διατριβὴ τοῦ Βασίλη Ν. Κολιοῦ, Ὁ Πάνος Μαρούτσος καὶ ἡ συμβολὴ του στὰ Ὁρλωφικὰ (1768-1774), Ἰωάννινα 1994, ὑπάρχει διεξοδικὴ ἀνάλυση τῶν γεγονότων καὶ τοῦ ὅλου ἱστορικοῦ πλαισίου.

ἀνάμεσα σὲ τρεῖς κόσμους, τὸν γερμανικό, τὸν σλαβικό καὶ τὸν λατινικό, ἡ πόλη αὐτὴ χρωστᾷ πάντως τὸν κρυσμοπολιτικό της χαρακτήρα σὲς ξένες κοινότητες, πού τὴν ἀνέδειξαν οἰκονομικά καὶ πολιτισμικά, δηλαδὴ τοὺς Ἑβραίους, Ἕλληνας καὶ Ἀρμενίους. Τὸ πρῶτο διάταγμα πού ἐνεθάρρυνε τοὺς ἐμπόρους ὀθωμανοὺς ὑπηκόους νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν τεργεστέα γῆ ἀνάγειαι σὲ ἔτος 1750 καὶ λίγα ἔτη ἀργότερα, τὸ 1756, ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα ἀριθμεῖ 175 μέλη, πού τὸ 1802 θὰ αὐξηθοῦν σὲ 869. Ὀριστικὴ κατοχύρωση τῶν προνομίων πρὸς τοὺς Ἕλληνας θὰ ἐπέλθει μὲ νέο διάταγμα τοῦ 1772. Θὰ ἦταν ὅμως πρόιμο νὰ ἀναζητηθεῖ τὴν περίοδο αὐτὴ μιὰ ὀριμη κοινότητα μὲ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ὑποδομὴ. Ἡ Τεργέστη εἶναι ἀκόμη ἓνα κέντρο ἐξαρτώμενο στενὰ ἀπὸ τὴ Βιέννη πού δὲν ἀφήνει πολλὰ περιθώρια σὲ κάποια μορφή αὐτόνομης ζωῆς, δὲν ὑπάρχει ἐπομένως σύγκριση μὲ τὸ ἱστορικὸ βᾶθος, σὲ πολλὰ πεδία, τῶν ἰταλικῶν κέντρων¹.

Ὁ τομέας πού περισσότερο θὰ βοηθοῦσε τὴν ὁποιαδήποτε («ἐθνικὴ») τῶν Ἑλλήνων προσπάθεια θὰ ὑποροῦσε νὰ ἦταν ἡ τυπογραφικὴ ἐμπειρία πού ἡ Βενετία προσέφερε. Μετὰ μιὰ περίοδο στασιμότητας, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα τὰ βενετικά τυπογραφεῖα εἶχαν ἀνακτήσει τὸ χαμένο τεχνικό καὶ ἐμπορικὸ ἔδαφος. Σ' αὐτὸ βοήθησε ἡ ἐμφάνιση τῶν ἐκδόσεων πού ἀποκλήθηκαν «Rossi e peri». Πρόκειται γιὰ τὶς θρησκευτικὲς (κυρίως) καὶ σχολικὲς ἐκδόσεις, σὲς ὁποῖες τὰ ἀρχικά καὶ οἱ ἐπικεφαλίδες τυπώνονταν μὲ ἐρυθρὰ μελάνη καὶ τὸ κείμενο μὲ μαύρη μελάνη. Ἀπαιτοῦσαν βέβαια ἰδιαίτερο κόπο, καθὼς γίνονταν ἕως καὶ τέσσερεις ἐκτυπώσεις στὴν ἴδια σελίδα χωριστὰ γιὰ κάθε χρῶμα, κείμενο καὶ ξυλογραφία. Δὲν ἦταν σὲ θέση ὅλοι οἱ τυπογράφοι νὰ ἀναλάβουν παρόμοιο ἔργο, ὥστόσο ἦταν ἀρκετοί. Τὸ 1704 σὲ σύνολο 81 ἐπιχειρήσεων οἱ 17 διέθεταν ἀρκετὰ ὑψηλὰ κεφάλαια καὶ κατ' ἐπέκταση ἀξιόλογη παραγωγὴ, μὲ πανευρωπαϊκὴ ἀγορά. Ἀνάμεσα στοὺς εὐρωσσότερους συγκαταλέγονταν ὁ Γλυκῆς καὶ ὁ Σάρος, ἐνῶ ἀργότερα ὁ Θεοδοσίου θὰ ξεπεράσει τὸν γνωστὸ Gasparo Gozzi. Οἱ ὀρθόδοξοι πληθυσμοὶ ἀπορροφοῦσαν μεγάλες ποσότητες βιβλίων, γεγονός πού ὤθησε τὸν τυπογράφο Albizzini στὰ τέλη τοῦ 17ου αἰ. νὰ ζητήσῃ τὴν ἐγκατάσταση τυπογραφείου στὸ Ναύπλιο ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε συνέχεια. Οἱ πολιτικὲς συνθήκες τοῦ 18ου αἰ. δὲν ἦταν ἐκεῖνες τῶν περασμένων περιόδων τῆς αὐστηρῆς λογοκρισίας καὶ τῆς τυπολατρικῆς προσήλωσης σὲ δόγματα. Ὑπῆρχε ἡ εὐστοχα ἀποκληθεῖσα «ἐλεγχόμενη ἐλευθερία». Παράδειγμα εἶναι ἡ ἐλεύθερη διακίνηση τοῦ τότε πολιτικοῦ συγγράμματος τοῦ Pietro Giannone, *L' Istoria civile del regno di Napoli*, πού περιεῖχε ἀντιβενε-

1. Ὁλγα Κατσιαροδῆ - Hering, Ἡ ἑλληνικὴ παροικία τῆς Τεργέστης, 1751-1830, Ἀθήνα 1986 - Τῆς Ἰδίας, Ἡ αὐστριακὴ πολιτικὴ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ναυσιπλοία (1750-1800 περίπου), «Παρουσία» Ε' (1987), 445-537.

τικές αιχμές. Οί βενετικές αρχές με σχετική εύκολία επέτρεπαν την αναγραφή ψευδών χρονολογιών ή τόπων εκδόσεως και τότε καθιερώθηκε η αναγραφή «*superiorum permissu*», μιᾶς γενικῆς αναφορᾶς πού υποδήλωνε την κρατική έγκριση, αντί νά δημοσιεύεται τὸ κείμενο με τὴν ἄδεια τῆς λογοκρισίας, πού κατὰ περίπτωση παρακαμπτόταν. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι τὰ βενετικά τυπογραφεῖα ἀντιμετώπιζαν προβλήματα ἀπὸ τὸν ἀθέμιτο ἀνταγωνισμό ἄλλων κρατιῶν, ἀλλὰ ἡ κρίση δὲν ἔθιγε τίς ἐπιχειρήσεις με ἑλληνικές ἐκδόσεις. Ἡ πενταετία 1790-1795 χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐξαιρετική ἀνοδο τῶν ἐξαγωγῶν βιβλίων πρὸς τὴν Ἀνατολή¹.

Κατόπιν ὄλων τῶν παραπάνω δεδομένων πού ἀναλυτικὰ ἐκθέσαμε γιὰ τὴν πολιτική κατάσταση στὴν Ἰταλία, τὴν ἐξέλιξη πού ἐμφανίζει τὸ βενετικό πολίτευμα, τὸ καθεστῶς πού ἐπικρατεῖ στὴν Τεργέστη καί, τέλος, τὴν πορεία τῆς τυπογραφικῆς παράδοσης τῆς Βενετίας, προκύπτουν ἀνάλογα καὶ δικαιοματικά εὐλόγα ἐρωτήματα. Ὁ Ρήγας Φεραῖος θὰ μπορούσε νά τυπώσει με εύκολία τὰ ἔργα του στὸ βενετικό ἔδαφος; Τὸ βενετικό περιβάλλον θὰ μπορούσε νά τοῦ ἐγγυηθεῖ περισσότερη ἀσφάλεια, ἀκόμη καὶ σὲ περίπτωση πού θὰ συλλαμβανόταν γιὰ ἀντιτουρκικές ἐνέργειες; Τὰ ἐπαναστατικά του ἔντυπα θὰ διοχετεύονταν με σιγουριά καὶ ἀνετότερα πρὸς τὴ Βαλκανική; Τελικά, ὁ Ρήγας στὴν Ἰταλία θὰ διέτρεχε τὸν κίνδυνο νά παραδοθεῖ ἀπευθείας στοὺς Τούρκους;

Εἶναι ἱστορικό δεδομένο ὅτι ὁ κύκλος τοῦ Ρήγα εἶχε τὴν ἐμπειρία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, πού βρισκόταν σὲ ἄμεση ἐπαφή με τίς παρίστριες ἡγεμονίες. Φυσιολογικά λοιπὸν εἶχε δεσμούς με τὴ Βιέννη καὶ τὸν αὐστροουγγρικό κόσμο. Πρὸς τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα ἡ βενετοκρατούμενη Ἀνατολή δὲν ἦταν πιά ὁ μόνος διάδρομος πρὸς τὴ Δύση. Ἡ κυριώτερη ὅμως διαφοροποίηση ἦταν ἡ ἐμφάνιση στὸ διεθνὲς προσκῆνιο τῆς Ρωσίας. Ὅμως, ἡ τελευταία μόνο μέσω τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, δηλαδή τῆς Αὐστροουγγαρίας, θὰ μπορούσε νά πλησιάσει χερσαῖα τὴ Μεσόγειο. Τὰ Ὀρλωφικά μπορεῖ νά κατέδειξαν τὸ νέο ρόλο τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων καὶ τῆς Ρωσίας, ἀλλὰ ὑπογράμμισαν καὶ τὴ γεωπολιτική σημασία πού ἀκόμη κατεῖχε τὸ βενετικό κράτος. Συμφωνοῦμε με τὸν Λέανδρο Βρανούση πού γράφει: «Δὲν μπορεῖ ν' ἀμφιβάλλη κανεὶς, ὅτι βαθύτατα ἐπηρέασαν τὸν ἀνήσυχο καὶ φιλελεύθερο Θεσσαλὸ πατριώτη τὰ γεγονότα αὐτὰ καὶ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς Βιέννης τοῦ 1790. Ἐδῶ πρέπει ν' ἀναζητηθοῦν ἀσφαλῶς τὰ πρῶτα σπέρματα τῶν ἐπαναστατικῶν σχεδίων πού συνέλαβε καὶ κατέστρωσε ἀργότερα ὁ Ρήγας. Ἐδῶ συνάπτει τίς πρῶτες γνωριμίες με

1. *Mario Infelise*, *L' editoria veneziana nel '700*, Milano 1989. Στις βιβλιογραφίες καταφαίνεται ὅτι ἡ παραγωγή τῆς Βενετίας ἀριθμητικὰ ὑπερέχει αἰσθητὰ ἀπὸ ἐκείνη τῆς Βιέννης στὴ δεκαετία τοῦ 1790.

τοὺς ὁμογενεῖς πού θὰ τοῦ παρασταθοῦν ἀργότερα στὶς ἀπαλευθερωτικὲς του προσπάθειες καὶ θὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ ὡς τὸ μαρτύριον¹. Στὸ πλαίσιο αὐτῆς τῆς λανθασμένης ἐκτίμησης τῶν προθέσεων τῶν κυβερνητικῶν κύκλων τῆς Βιέννης ὁ Ρήγας στὰ μέσα ἢ στὰ τέλη τοῦ 1790 θὰ ὑποβάλει ὑπόμνημα στὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Kaunitz, πρωτεργάτῃ τῆς ρωσοαυστριακῆς συμμαχίας, ὑποσχόμενος τὴν ἐξέγερση τῶν Ἑλλήνων. Τὰ γεγονότα ὥστόσο θὰ διαψεύσουν τόσο τὸν Kaunitz ὅσο καὶ τὸν Ρήγα.

Ἐχει ὑπογραμμιστεῖ ὅτι ὑπῆρξε ἰδιαίτερα ἀποδοικὴ ἢ συνεργασία τοῦ Ρήγα μὲ τὸν Müller, χαλκογράφος τῆς Βιέννης. Στὴ βενετικὴ ἐνδοχώρα, στὸ Bassano del Grappa, λειτουργοῦσε τὸ μεγάλο τυπογραφεῖο τῶν Remondini, πού ἐξήγαγε μαζικὰ ξυλογραφίες καὶ διέθετε ἴσως τὰ τελειότερα σχετικὰ πιεστήρια. Ὁ ἴδιος, καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι σημαντικό, εἶχε τρεῖς ἀνταποκριτὲς στὴ Μόσχα. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐκτύπωση βιβλίων, ἦταν εὐκόλο νὰ βρεθεῖ τυπογράφος πού θὰ προχωροῦσε σὲ ὅποιαδήποτε ἐργασία καὶ μάλιστα γιὰ βιβλία πού θὰ προορίζονταν ὀλοκληρωτικὰ γιὰ ἐξαγωγή. Τὴ βενετικὴ παραγωγή βοήθοῦσε καθοριστικὰ τὸ χαμηλὸ ὕψος τῶν μισθῶν καὶ γενικὰ τὸ κόστος ἦταν π.χ. τὸ μισὸ ἀπὸ ἐκεῖνο πού ἀπαιτεῖτο στὸ Παρίσι². Στὶς μπάλτες τῶν ἐμπορευμάτων πού φορτώνονταν στὰ καράβια γιὰ τὰ λιμάνια τοῦ Ἰονίου τὰ βιβλία δὲν θὰ ἦταν ἀσφαλῶς στὸ ἄμεσο στόχαστρο τῶν βενετικῶν ἀρχῶν.

Ὁ Ρήγας ἐγκλωβίστηκε στὴ Βιέννη καὶ δὲν διεῖδε τὴν ἰταλικὴν διέξοδο, ἀν καὶ στὶς Ἡγεμονίες ὑπῆρχε παλαιὸς δεσμὸς μὲ τὴν ἰταλικὴν κουλτούρα, ἀλλὰ καὶ σχέσεις μὲ τὴ βενετικὴ κρατικὴ ἰράπεζα. Ἡ βενετικὴ πολιτικὴ ποτὲ δὲν εἶχε ἀπεμπολήσει τίς βλέψεις γιὰ ἀνάκτηση τοῦ Μοριᾶ καὶ στοὺς ἰταλικοὺς κύκλους τῶν διανοουμένων εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἡ καλλιέργεια τῆς σκέψης γιὰ μιὰ ἰταλικὴ ὁμοσπονδία κυρίαρχων κρατῶν. Μήπως αὐτὸ τὸ πολιτικὸ σχέδιο, πού σχηματοποίησε ὁ μαρκήσιος d' Argenson στὰ 1745, εἶχε φθάσει σὲ κάποια μορφή ἕως τὸν Ρήγα καὶ τὸν κέντρισε γιὰ μιὰ ἀνάλογη ἐφαρμογὴ στὰ Βαλκάνια; Πρόκειται γιὰ ὑπόθεση πού δὲν ἔχει ἕως σήμερα ἐξετασθεῖ. Ἐξάλλου ὁ Ρήγας ἦταν κάτοχος τῆς γαλλικῆς γλώσσας καὶ σκέψης, ἀλλὰ ἀσφαλῶς θὰ διάβαζε καὶ θὰ καιανοῦσε τὰ ἰταλικά. Δυστυχῶς δὲν ὑπάρχει κάποια μελέτη γιὰ τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Ρήγα, δηλαδὴ γύρω ἀπὸ μιὰ ἀνασύσταση τῆς βιβλιοθήκης του. Ἀκόμη, οὔτε τὴν παρουσία τῶν Γάλλων στὴ Βενετία ὁ Ρήγας ἐκμεταλλεύθηκε, περισσότερο μάλιστα ἐὰν δεχθοῦμε ὡς ἀληθινὴ μιὰ συνάντησή του μὲ τὸν Βοναπάρτη στὴν πόλη αὐτή³. Οἱ ὀριακὲς δυνατότητες

1. Λεάνδρος Βρανούσης, Ρήγας, Ἀθήνα 1953 (Βασικὴ Βιβλιοθήκη, ἀρ. 10), σελ. 31.

2. Jean Georgelin, Venise, σελ. 175.

3. François Lénormant. La question Ionienne devant l' Europe, Paris 1859, σ. 17.

τῆς Βιέννης καὶ τῆς Τεργέστης, ὡς λένιρων ἐξόρμησης πρὸς τὴ Βαλκανική, εἶχαν καταφανεῖ τὴν περίοδο τῶν Ὀρλωφικῶν. Τότε ὁ Ρήγας ἦταν ἀρκετὰ νέος, ἔζησε ὅμως τὸ κλίμα καὶ τὶς πολιτικὲς ζυμώσεις τῶν γεγονότων, πού δυστυχῶς δὲν τὰ ἐκτίμησε σὲ μιὰ δυναμικὴ ὀλικὴ θεώρηση τόπων καὶ χρόνου. Πρέπει νὰ ὑπογραμμιστεῖ καὶ μιὰ ἄλλη παράμετρος. Τὸ καθεσιῶς τοῦ portio franco δὲν ἀπέτρεπε στὴν Τεργέστη τὴν ἐξονυχιστικὴ ἔρευνα τῶν ἐμπορευμάτων, πράγμα πού μνημονεύεται στοὺς ὅρους λειτουργίας τοῦ λιμανιοῦ καὶ ἔτσι τὰ γνωστὰ κιβώρια μὲ βιβλία ἀποδείχθηκαν μοιραῖα. Τελικά, οἱ φόβοι τῆς αὐστριακῆς κυβέρνησης, ὅπως στὴν ἀρχὴ τοὺς ἐκθέσαμε, γιὰ μεταφορὰ τῶν δρασηριοτήτων τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Βιέννη στὴ γειτονικὴ Βενετία, δὲν ἐπαληθεύτηκαν. Κρίμα, γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα θὰ μπορούσε νὰ ἦταν διαφορετικὸ καὶ ἡ πορεία τοῦ Ρήγα μακροβιότερη.

